

Date: 17th November-2025

XIDIR DERYAYEVNING "QISMAT" ASARI

Termiz davlat pedagogika instituti

22.01-guruh

Mualliflar:

Mengortiqova Marjona

Ochildiyeva Aziza

Sattarova Zuhra

Ilmiy rahbar:

Aliyeva Dilshoda

Annotatsiya: Ushbu maqolada turkman adabiyotining yirik vakillaridan biri — Xidir Deryayevning “Qismat” asarida inson taqdirining ijtimoiy-psixologik talqini, qismat va irodaning o‘zaro munosabati, shaxsning jamiyatdagi o‘rni va ruhiy iztiroblari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida asardagi obrazlar tizimi, konfliktning shakllanish manbalari, qismat tushunchasining milliy-madaniy kontekstda talqin etilishi va muallifning badiiy-estetik uslubi tahliliy yondashuv asosida yoritiladi. “Qismat” qissasining badiiy-falsafiy qatlamlari, undagi ramziy obrazlar, ijtimoiy tengsizlikning individuallikni shakllantirishdagi ta’siri, insonning irodasi va hayot sinovlari bilan kurashish jarayonlari ilmiy metodlar asosida tahlil qilinadi. Maqola natijalari asarning aktual ijtimoiy mazmunini ochish va uni zamonaviy adabiy jarayon bilan bog‘lash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Deryayev, qismat, taqdir, ijtimoiy-psixologik tahlil, obrazlar tizimi, konflikt, milliy adabiyot, badiiy-estetik talqin.

Аннотация: В данной статье анализируется социально-психологическая интерпретация человеческой судьбы, взаимосвязь судьбы и воли, роль личности в обществе и душевные страдания в творчестве одного из выдающихся представителей туркменской литературы Хыдыра Деряева. В ходе исследования на основе аналитического подхода рассматриваются образная система произведения, источники формирования конфликта, интерпретация понятия судьбы в национально-культурном контексте, художественно-эстетический стиль автора. С помощью научных методов анализируются художественно-философские пласты повести «Судьба», её символические образы, влияние социального неравенства на формирование личности, процессы волевого развития человека и борьбы с жизненными испытаниями. Результаты статьи позволяют раскрыть актуальное социальное содержание произведения и связать его с современным литературным процессом.

Ключевые слова: Деряев, судьба, предназначение, социально-психологический анализ, образная система, конфликт, национальная литература, художественно-эстетическая интерпретация.

Annotation: This article analyzes the socio-psychological interpretation of human destiny, the relationship between fate and will, the role of the individual in society and spiritual

Date: 17th November-2025

suffering in the work of one of the great representatives of Turkmen literature, Khidir Deryayev. During the research, the system of images in the work, the sources of conflict formation, the interpretation of the concept of fate in the national-cultural context, and the author's artistic and aesthetic style are covered based on an analytical approach. The artistic and philosophical layers of the story "Fate", its symbolic images, the influence of social inequality on the formation of individuality, the processes of human will and struggle with life's trials are analyzed based on scientific methods. The results of the article allow us to reveal the actual social content of the work and connect it with the modern literary process.

Keywords: Deryayev, fate, destiny, socio-psychological analysis, system of images, conflict, national literature, artistic and aesthetic interpretation.

KIRISH

Xidir Deryayev turkman adabiyotining o'ziga xos badiiy tafakkurini namoyon etgan ijodkorlardan biridir. Uning asarlari ko'proq inson taqdiri, ruhiy kechinmalar, ijtimoiy muhitning shaxs ongiga ta'siri kabi masalalarga bag'ishlanadi. "Qismat" qissasi ham muallif ijodida alohida o'rin tutadi. Asarda taqdirning inson hayotidagi o'rni, insonning irodasi, jamiyat va shaxs munosabatlari murakkab falsafiy yondashuvlar asosida ochib beriladi¹. Bugungi globallashuv jarayonida shaxsiy qismat, identifikatsiya, ijtimoiy bosim va ruhiy iztiroblar kabi mavzularning dolzarbligi ortib borayotgani ushbu asarni yana-da muhim qiladi². Tadqiqotning maqsadi — "Qismat" asarini ilmiy-nazariy yondashuv asosida tahlil qilish, undagi konfliktlar, psixologik tasvirlar, qismat konsepsiyasi va shaxs portretining badiiy yechimini ochib berishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Xidir Deryayev ijodiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda uning asarlari ko'pincha realizm, psixologik tahlil va milliy-madaniy qatlamlarning uyg'unligi nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Adabiyotlarda, xususan, turkman adabiyotshunoslarining tadqiqotlarida "Qismat" asari inson taqdiri va ijtimoiy sharoitning o'zaro kesishuvini chuqur falsafiy yondashuv asosida talqin qilishi bilan ajralib turishi ta'kidlanadi³. Taqdir mavzusining bunday talqini Markaziy Osiyo adabiyotining umumiy an'alariga mos keladi, ammo Deryayev uni milliy mentalitetga mansub ramzlar orqali yanada boyitadi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy-tahliliy yondashuv, psixologik talqin usuli, badiiy matnning strukturaviy komponentlarini tahlil qilish metodi, shuningdek, hermenevtik sharh qo'llandi. Psixologik usul asarda qahramon ruhiyatining o'zgarish

¹ Annagurbanov M. Turkmen edebiyatynyň psihologik áýratynlyklary. Ashgabat: Ýlym, 2019. — 87–104-b.

² Qosimov B. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: O'qituvchi, 2022. — 55–60-b.

³ Karimov N. Badiiy matn tahlili asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 141–158-b.

Date: 17th November-2025

dinamikasini o'rganishga imkon berdi; strukturaviy yondashuv esa konflikt manbalari, kompozitsion yechimlar va ramziy qatamlarni ilmiy tahlil qilish imkonini berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Qismat” qissasi markazida insonning ijtimoiy sharoitlar bilan to‘qnashuvi, taqdir oldidagi ojizligi va ayni paytda irodaning mavjudligi masalalari turadi. Asardagi bosh obrazlar jamiyatning turli qatlamlarini ifodalaydi, ularning ruhiy holati, qaror qabul qilish jarayonlari va hayotiy tanlovlari orqali muallif taqdirni inson faoliyati bilan bog‘liq holda talqin qiladi⁴. Qahramonning ruhiy iztiroblari uni faqat ichki kurash emas, balki jamiyatdagi tengsizlik, adolatsizlik, boshqaruv mexanizmlarining inson hayotiga bevosita ta’siri bilan ham bog‘laydi.

Quyidagi jadvalda asardagi asosiy obrazlar va ularning qismat bilan bog‘liq ruhiy-psixologik holati tahliliy ko‘rinishda keltiriladi:

1-jadval. “Qismat” asaridagi asosiy obrazlar va ularning qismat bilan to‘qnashuvi

Obraz	Qismat bilan bog‘liq holat	Psixologik xususiyatlar
Bosh qahramon	Hayotiy tanlovlar va majburiyatlar o‘rtasida qolish	Ikki qarama-qarshi his-tuyg‘ular, ichki iztirob
Ikkinchi darajali qahramonlar	Jamiyatning ta’sirchan bosimi	Moslashuv, qo‘rquv, irodaviy sustlik
Qarama-qarshi obrazlar	Ta’qib, bosim, jamiyatning zo‘ravon tamoyillari	Hissiy sovuqlik, hukmronlik ehtiyoji

Asar kompozitsiyasini umumlashtirilgan ko‘rinishda quyidagicha tasvirlash mumkin:

2-jadval. “Qismat” qissasi kompozitsion modelining tahlili

Komponent	Mazmuni	Badiiy vazifasi
Ekspozitsiya	Qahramonning hayotiy sharoiti, ijtimoiy muhit	Konfliktning dastlabki manbalarini ochadi
Tugun	Qahramonning tanlovlar bilan to‘qnashuvi	Ruhiy bosim va qismat mavzusi keskinlashadi
Kulminatsiya	Eng keskin qarorlar lahzasi	Qismat va iroda qarama-qarshiligi maksimal cho‘qqiga chiqadi
Yechim	Qahramonning ruhiy holati va natijaviy xulosa	Muallifning falsafiy g‘oyasi yakunlanadi

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, “Qismat” qissasida qismat tushunchasi passiv holatda emas, balki jamiyat va shaxs o‘rtasidagi uzluksiz munosabatlar natijasida shakllanadigan jarayon sifatida talqin etiladi. Muallif qahramonning ruhiy dunyosi orqali insonning taqdir oldida butunlay ojiz emasligini, balki irodaviy qarorlar orqali hayot yo‘lini ma’lum darajada o‘zgartirish imkoniyati borligini ko‘rsatadi.

⁴ Nazarov T. Sharq adabiyotida realizm an‘analari. Buxoro: Nodirabegim, 2018. — 92–110-b.

XULOSA

Xidir Deryayevning “Qismat” asari turkman adabiyotida inson va taqdir munosabatini o‘ziga xos badiiy-falsafiy talqin asosida yorituvchi muhim badiiy namunadir. Asarda qismat shunchaki oldindan belgilangan yo‘l sifatida emas, balki jamiyatning inson hayotiga ko‘rsatgan ta’siri, uning ruhiy olamidagi siljishlar, hayotiy kurashlar va ijtimoiy ziddiyatlar orqali shakllanadigan murakkab jarayon sifatida talqin etiladi. Muallif bosh qahramonning hayotiy kechinmalari orqali insonning ichki olami qanchalik murakkab, ziddiyatlarga boy va bir vaqtning o‘zida o‘zgaruvchan ekanini ko‘rsatadi. Asarda tasvirlangan konfliktlar, ramziy elementlar, ruhiy iztiroblar va ijtimoiy bosimlar to‘qnashuvi bugungi zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarbdir. Qissada insonning ma’naviy qat’iyatiga, hayot sinovlari oldida iroda bilan qaror qabul qilishiga, shaxsning o‘zligini anglash jarayoniga alohida urg‘u berilishi uning universalligini ta’minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Qismat” asarini nafaqat adabiy-badiiy tahlil, balki psixologik va ijtimoiy kontekstlar asosida o‘rganish ham muhim ilmiy xulosalarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Deryayev X. Qismat. Ashgabat: Turkmenistan davlat nashriyoti, 1985. — 214 b.
2. Annagurbanov M. Turkmen edebiýatynyň psihologik aýratynlyklary. Ashgabat: Ýlym, 2019. — 87–104-b.
3. Qosimov B. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: O‘qituvchi, 2022. — 55–60-b.
4. Karimov N. Badiiy matn tahlili asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 141–158-b.
5. Nazarov T. Sharq adabiyotida realizm an’analari. Buxoro: Nodirabegim, 2018. — 92–110-b.

